

مقاله پژوهشی: آسیب‌شناسی برنامه درسی و آموزشی آمادگی دفاعی در آموزش‌های عمومی

امیرحسین الهامی^۱، هادی مراد پیری^۲

پذیرش مقاله: ۹۹/۱۱/۲۱

دریافت مقاله: ۹۹/۱۰/۰۶

چکیده

برنامه درسی آمادگی دفاعی در نظام آموزش‌های عمومی، از بسترهای اصلی انتقال دانش و مهارت‌های مقدماتی و همگانی دفاعی (عامل و غیرعامل) به نسل آتی کشور است. هم‌اکنون، کیفیت و کمیت عناصر اصلی برنامه درسی آمادگی دفاعی پاسخ‌گوی نیازهای دفاعی کشور در حوزه جنگ سخت و نرم نیست و به‌رغم بسترهای مناسب قانونی، آموزش‌های مربوطه جایگاه مناسبی در برنامه‌های آموزش عمومی ندارد. این مقاله، گزارش پژوهشی اقدامات و فعالیت‌های پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و سازمان‌های همکار در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ است که متناسب با مفاد تفاهم‌نامه بین وزارت آموزش و پرورش و ستاد کل نیروهای مسلح تنظیم گردیده است. هدف پژوهش، آسیب‌شناسی «برنامه درسی آمادگی دفاعی» و «سازوکارهای آموزشی و تربیتی معلمان» و درنهایت ارائه پیشنهادات راهبردی برای احراز جایگاه واقعی برنامه درسی آمادگی دفاعی است. پژوهش از نوع کاربردی است و داده‌ها و اطلاعات آن با روش کتابخانه‌ای و میدانی جمع‌آوری شده؛ به این منظور، نخست، جایگاه قانونی و تکالیف مصرح سازمانی در ارتباط با درس آمادگی دفاعی پرشمرد شده است؛ سپس، اجزا و عناصر اصلی برنامه درسی معرفی و تشریح گردیده است؛ پس‌از آن، وضع موجود برنامه درسی آمادگی دفاعی بر اساس بررسی میدانی تشریح و تجزیه و تحلیل شده و آسیب‌ها و نقاط ضعف آن احصاء شده است؛ و در مرحله بعد، اقدامات پژوهشگاه در هماهنگی با سایر مراجع ذی‌صلاح در رابطه با برنامه درسی و آموزشی آمادگی دفاعی ذکر شده؛ و درنهایت، پیشنهادات راهبردی برای احراز جایگاه واقعی درس آمادگی دفاعی ارائه شده است.

واژگان کلیدی: برنامه درسی، درس آمادگی دفاعی، توانمندسازی معلمان، وزارت آموزش و پرورش.

^۱ دکتری جغرافیای سیاسی، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، amelhami@yahoo.com

^۲ دانشیار دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)

مقدمه

موضوع جهاد در راه خداوند باری تعالی و دفاع از دین و مملکت اسلامی از چنان اهمیت و ضرورتی برخوردار است که در بیش از ۴۰۰ آیه و ۱۷ سوره قرآن کریم بدان اشاره شده است (غیاثی کرمانی، ۱۳۹۳: ۷۰). پیامبر خاتم، حضرت محمد (صلی... علیه و آله و سلم) نیز بر فراگیری فنون نظامی برای کودکان تأکید فرموده‌اند (متقی، ۱۴۰۱ هـ: ج ۱۵ ص ۲۱۱). همچنین حضرت امام علی (علیه السلام) جهاد را دری از درهای بهشت، لباس تقوا، زره محکم و سپر مطمئن خدا دانسته‌اند که مؤمن، در تمام اوقات شبانه‌روز، باید خود را آماده آن بداند (نهج البلاغه - خطبه ۲۷). «دفاع از جان و مال و نوامیس امت اسلامی»، «رفع فتنه در بلاد اسلامی» و «جلوگیری از فساد در روی زمین»، «تثبیت حاکمیت الله»، «ذلیل کردن دشمنان اسلام» و «حمایت از مظلوم» از جمله اهداف مهم جهاد در راه خدا و بایسته‌های تمهید ملزومات، امکانات و تجهیزات مورد نیاز آن است و چه بسا آموزش و مهارت ورزی برای آمادگی در جنگ (سخت و نرم) از همه ملزومات دیگر آن مهم‌تر باشد.

از آنجاکه صحنه جنگ و نبرد، آوردگاه به‌کارگیری تمام استعدادها بشری است، کسب مهارت‌های متنوع مورد نیاز برای پیروزی در نبرد نیز مستلزم اجرای طیف وسیع و جامعی از آموزش‌های پایه و تخصصی است. وجود آموزش‌های عمومی و تخصصی برای جوانان و نوجوانان، به‌عنوان هسته اصلی سرمایه انسانی دفاعی کشور، در جنگ تحمیلی هشت‌ساله، بیش‌ازپیش نمایان شد. بر این اساس، دولت و نیروهای مسلح ج.ا. ایران مکلف به برنامه‌ریزی و به‌کارگیری توان و امکانات لازم برای آموزش آمادگی دفاعی به جوانان و نوجوانان مشغول به تحصیل در مقاطع آموزش‌های عمومی شدند. در این راستا، بسترها و سازوکارهای قانونی و حقوقی مناسبی برای آموزش آمادگی دفاعی در مقاطع و سطوح مختلف تحصیلی به عمل آمد. از جمله توجه به امر آموزش آمادگی دفاعی در ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (مصوبات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۰؛ روزنامه رسمی، ۱۳۷۰: ۴۳۷) و نیز مصوبات هیئت دولت و تصویب‌نامه‌های شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی (دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۷) قابل ملاحظه است.

تعبیر رایج از دفاع مقدس و جنگ تحمیلی که آن را یک دانشگاه دانسته‌اند، اشاره به این نکته دارد که جنگ تحمیلی را می‌توان منشأ بسیاری از پیشرفت‌های علمی و خودباوری‌های متخصصان

در عرصه‌های مختلف دانست. البته نگاه نقادانه و راهبردی به آموزش‌های پایه و تخصصی نظامی در دوران دفاع مقدس، می‌تواند چراغ راهی برای آمادگی در عرصه‌های آتی انقلاب، چه در حوزه جنگ نرم و چه در عرصه جنگ سخت باشد.

بر اساس بررسی به‌عمل‌آمده، کیفیت و کمیت عناصر اصلی برنامه درسی آمادگی دفاعی در وزارت آموزش و پرورش، پاسخ‌گوی نیازهای اولیه دفاعی کشور در حوزه جنگ سخت و نرم نیست و مطابق قوانین موضوعی (ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی)، حد انتظارات اولیه را نیز پوشش نمی‌دهد. برنامه درسی از حیث چهار فرایند اساسی «طراحی»، «تدوین»، «اجرا» و «ارزشیابی» نیازمند بازنگری و روزآمدسازی است و از حیث عناصر اصلی برنامه درسی از قبیل اهداف آموزشی، محتوا، زمان، توانمندی و شایستگی‌های علمی و تخصصی معلمان و مواد آموزشی پشتیبان دچار ایرادات اساسی است. به‌هرروی، سیالیت و پویایی عناصر اصلی جنگ، گسترش و نو شوندگی بنیادین ابزارهای جنگی (نرم و سخت) و تغییرات سریع و اساسی محیط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و سیاسی ایجاب می‌نماید تا دست‌اندرکاران حوزه دفاعی و تربیتی کشور، اقدامات اساسی و ضروری درباره کیفی سازی آموزش‌های آمادگی دفاعی همه‌جانبه و مجهز کردن نسل آتی کشور برای دفاع در حوزه جنگ سخت و نرم را در اولویت برنامه‌های خود قرار دهند.

در راستای این وظیفه خطیر، در سال‌های ۹۶ و ۹۷، بر اساس تفاهم‌نامه بین ستاد کل نیروهای مسلح و وزارت آموزش و پرورش، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس با همکاری سایر سازمان‌های ذی‌ربط از قبیل سازمان بسیج مستضعفان و بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، اقدامات مهمی را برای فراهم نمودن بسترهای علمی و تخصصی موردنیاز، برای تولید محتوای فاخر و احراز جایگاه واقعی آموزش آمادگی دفاعی در برنامه درسی مربوطه در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارتخانه و دانشگاه فرهنگیان به انجام رسانده است. در این جستار که نتیجه مطالعه و بررسی راهبردی در دانشگاه عالی دفاع ملی - پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و برگزاری ده‌ها جلسه عالی و کارشناسی و اقدامات علمی و پژوهشی طیف گسترده‌ای از محققان و اساتید حوزه دفاع مقدس و آموزش‌های عمومی است؛ دستاوردهای علمی و پژوهشی و اقدامات پژوهشگاه، در پاسخ به یک مسئله راهبردی که همانا «آسیب‌شناسی برنامه

درسی و آموزشی آمادگی دفاعی؛ گزارش اقدامات و پیشنهادات راهبردی» است، ارائه گردیده است.

سؤالات پژوهش به این قرار است که: ۱- درس آمادگی دفاعی از چه جایگاه قانونی برخوردار است؟ ۲- چه آسیب‌ها و نقاط ضعفی بر وضع موجود برنامه درسی آمادگی دفاعی وارد است؟ ۳- راهکارهای مناسب برای احراز جایگاه واقعی برنامه درسی آمادگی دفاعی و رفع آسیب‌ها کدام‌اند؟

در این راستا؛ نخست، جایگاه قانونی و تکالیف مصرح سازمانی در ارتباط با درس آمادگی دفاعی برشمرد شده است؛ سپس، اجزا و عناصر اصلی برنامه درسی معرفی و تشریح گردیده است؛ پس‌از آن، وضع موجود برنامه درسی آمادگی دفاعی (محتوا و عناصر اصلی برنامه درسی، متون درسی، کمک‌درسی، کیفیت و زمان تدریس و وضعیت کمی و کیفی معلمان) بر اساس بررسی میدانی تشریح و تجزیه و تحلیل شده و آسیب‌ها و نقاط ضعف آن احصاء شده است؛ و در مرحله بعد، اقدامات پژوهشگاه در هماهنگی با سایر مراجع ذی‌صلاح در رابطه با برنامه درسی و آموزشی آمادگی دفاعی به‌عنوان تجربه‌ای متکی بر رویکرد علمی و پژوهشی ذکر شده (در حوزه برنامه درسی و تأمین و توانمندسازی معلمان)؛ و درنهایت، پیشنهادات راهبردی برای احراز جایگاه واقعی درس آمادگی دفاعی ارائه شده است.

مبانی نظری

- پیشینه تحقیق:

در بررسی پیشینه تحقیقات انجام‌شده مشخص شد که پژوهش‌هایی باهدف بررسی برخی جوانب این موضوع انجام شده است؛ لیکن پژوهشی که دقیقاً به این موضوع و اهداف آن پرداخته باشند وجود ندارند. برای مثال رحمانی و سلیمانی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی میزان موفقیت درس آمادگی مدارس پسرانه شهر تهران»، باهدف ارزیابی موفقیت اجرای این برنامه درسی، به این نتیجه رسیده‌اند که این برنامه در نیل به اهداف نگرشی، مهارتی و شناختی موفقیت نسبی داشته؛ در رابطه با سنجش تناسب نیز برنامه درسی تناسب کافی با اهداف مصرح قانونی ندارد (۱۳۸۴: ۱۲۱). یا سلیمان‌نام در پژوهشی با عنوان «بررسی دلایل افت تحصیلی درس آمادگی دفاعی در دوره راهنمایی»، بر اساس برنامه درسی و نظام آموزشی قدیم به تجزیه و تحلیل و ارزیابی دلایل افت تحصیلی دانش‌آموزان پرداخته که این پژوهش‌ها به‌رغم دستاوردهای مفیدی که داشته‌اند، به دلیل

قدیمی بودن از حیث زمان اجرا و تغییر شرایط و عوامل مؤثر، نیازمند به‌روزرسانی و تکرار پژوهش هستند (۱۳۸۰: ۷).

سجادیه و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل اخلاقی خدمت وظیفه سربازی از منظر نظریه‌های وظیفه‌گرا و پیامد‌گرا» به برخی الزامات و ظرفیت‌های درس آمادگی دفاعی برای ارتقای کیفی خدمت وظیفه اشاره کرده‌اند لیکن این حوزه نقش محوری در پژوهش آن‌ها ندارد (۱۳۹۷: ۳۱۵).

– مفهوم‌شناسی:

آموزش عمومی: شامل دوره‌های آموزش ابتدایی تا اخذ دیپلم است. کلیه افراد دانش‌آموز پس از ورود به اولین محیط آموزشی جزو دسته آموزش‌گیرندگان عمومی قرار می‌گیرند (مرکز ملی آمار). این آموزش‌ها بنا به مقتضیات و شرایط حاکم بر زندگی فردی و اجتماعی، باید به‌وسیله دستگاه‌ها و سازمان‌های ذی‌ربط به‌آحاد جامعه ارائه شود (احمدی، ۱۳۷۹: ۲۹۲).

درس آمادگی دفاعی: این درس با آغاز جنگ تحمیلی به‌صورت غیررسمی در مدارس ارائه می‌شد و از سال ۱۳۶۵ به‌طور رسمی وارد برنامه‌های درسی آموزش و پرورش شد. برنامه درسی آمادگی دفاعی درصدد تربیت نسلی مؤمن، شجاع، بااراده، غیور، مقاوم و توانمند در برابر جنگ همه‌جانبه سخت و نرم دشمنان است؛ نسل هوشمند و بانگیزه‌ای که موقعیت و جایگاه خود را تشخیص دهد و با افزایش آگاهی و مهارت‌های دفاعی خویش آماده دفاع از ارزش‌ها باشد. هدف اصلی این درس کسب دانش و شناخت فرهنگ دفاع و سپس فراگیری مهارت‌های دفاع نظامی و غیرنظامی می‌باشد. درس آمادگی دفاعی در حال حاضر جزء دروس الزامی دوره اول و دوم متوسطه است. ارزشیابی این درس بر اساس ۱۲ نمره کتبی توسط دبیر درس و ۸ نمره عملی توسط مربی رسمی نواحی مقاومت بسیج صورت می‌گیرد (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۹).

برنامه درسی: مجموعه شایستگی‌های عقلانی، ایمانی، علمی، عملی و اخلاقی در یک حوزه یادگیری و تربیتی برای آموزش به مخاطبانی خاص، از طریق فعالیت‌های کلاسی و فوق‌برنامه که تحت رهبری و هدایت مدرسه بر اساس اصولی مصوب به اجرا گذاشته می‌شود و مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

برنامه درسی آمادگی دفاعی: مجموعه‌ای از صلاحیت‌های فکری و عقلانی، باورها و اعتقادات، دانش‌ها، مهارت‌های عملی و فضیلت‌های اخلاقی مرتبط با ارزش‌ها و معارف دفاع مقدس که در

پاسخ به نیازها و علایق فردی، محلی، منطقه‌ای، ملی و جهانی در حوزه آمادگی دفاعی و پدافندی در برابر تهدیدات و تهاجمات نظامی و غیرنظامی دشمن و مخاطرات انسانی و طبیعی در محیط زندگی دانش آموزان طراحی، تدوین و در مدارس به اجرا گذاشته می‌شود تا دانش آموزان از طریق درک موقعیت‌ها و انجام فعالیت‌های عملی در شرایط فرضی و یا واقعی بتوانند صلاحیت و مهارت‌های دفاعی و پدافندی خود را در حد انتظارات برنامه درسی ارتقا بخشند (معافی، ۱۳۹۶: ۱۷).

مباحث نظری و جایگاه آمادگی دفاعی در قوانین و مقررات و اسناد بالادستی

بر اساس بند ۱۱ اصل سوم قانون اساسی: دولت جمهوری اسلامی ایران مکلف است همه امکانات را برای تحقق امر «تقویت کامل بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی و نظام اسلامی کشور» بکار گیرد (قانون اساسی، اصل ۳، بند ۱۱). اصل ۱۵۱ قانون اساسی نیز تصریح دارد که به حکم آیه شریفه، وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ اللَّهُ يَعْلَمُ هُمْ (سوره انفال، ۶۰)^۱ دولت موظف است برای همه افراد کشور برنامه و امکانات آموزش نظامی را بر طبق موازین اسلامی فراهم نماید، به طوری که همه افراد همواره توانایی دفاع مسلحانه از کشور و نظام جمهوری اسلامی ایران را داشته باشند (قانون اساسی، اصل ۱۵۱).

مستند به مفاد ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب ۱۳۷۰/۷/۲۴، وزارت آموزش و پرورش موظف است با هماهنگی و نظارت سپاه، نسبت به اجرای آموزش‌های تئوری و عملی نظامی در قالب دروس اجباری، در بین محصلین مقاطع مختلف تحصیلی، به منظور تحقق ارتش بیست میلیونی، ایجاد علاقه و آمادگی دفاعی و حفظ و تداوم آن در زمینه‌های دفاع نظامی، غیرنظامی و مقاومت محلی به ترتیب زیر اقدام نماید:

الف- در مقطع راهنمایی حداقل ۲ ساعت در هفته به صورت تئوری و یک روز در سال به صورت اردوی عملی.

^۱ و شما (ای مؤمنان) در مقام مبارزه با آن کافران خود را مهیا کنید و تا آن حد که بتوانید از آذوقه و تسلیحات و آلات جنگی و اسبان سواری زین کرده برای تهدید و تخویف دشمنان خدا و دشمنان خودتان فراهم سازید و نیز برای قوم دیگری که شما بر (دشمنی) آنان مطلع نیستید (مراد منافقانند که ظاهراً مسلم و باطناً کافر محض‌اند) و خدا بر آنها آگاه است.

ب- در مقطع متوسطه حداقل ۳ ساعت در هفته به صورت تئوری و ۳ روز در سال به صورت اردوهای عملی به نحوی که در پایان دوره متوسطه معادل آموزش‌های مقدماتی نظام وظیفه را گذرانده باشند.

تبصره ۱- آیین‌نامه اجرایی این ماده شامل نحوه نظارت سپاه و همکاری و هماهنگی بین سپاه و آموزش و پرورش و محتوی و نحوه تنظیم مواد درسی و کلاس‌ها و اردوهای عملی و نحوه معافیت از اردوهای عملی و نحوه احتساب نمرات، با توجه به سایر مواد این قانون توسط ستاد کل سپاه، وزارتخانه‌های دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح و آموزش و پرورش تهیه و پس از تأیید ستاد کل به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.

تبصره ۲- اجرای برنامه‌ها، آموزش‌ها و سازمان‌دهی لازم به منظور ایجاد علاقه و جاذبه نسبت به دفاع با استفاده از کتب درسی نو، برنامه‌های ضمن تحصیل و صداوسیما در مقطع ابتدایی مطابق آیین‌نامه‌ای است که توسط وزارت آموزش و پرورش و با هماهنگی سپاه تهیه و به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.

تبصره ۳- آموزش‌های موضوع این ماده برای زنان متناسب با شرایط آن‌ها، به‌ویژه در زمینه امداد، پشتیبانی، مقاومت محلی و دفاع غیرنظامی خواهد بود.

تبصره ۴- آموزش‌های مقطع راهنمایی معادل دوره آموزش عمومی مقدماتی بسیج می‌باشد و آموزش‌های مقطع متوسطه معادل دوره آموزش عمومی تکمیلی بسیج بوده و معادل دو ماه از خدمت وظیفه عمومی افراد محسوب می‌شود. (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۰)

آموزش دفاعی در سال ۱۳۶۵ بارأی شماره ۳۷۶ مورخه ۱۳۶۵/۲/۲۵ شورای عالی آموزش و پرورش وارد برنامه درسی دوره راهنمایی شد. برای تأمین ساعت این درس یک ساعت از درس حرفه و فن پایه دوم راهنمایی کم شد و در عوض به آموزش دفاعی اختصاص یافت. همچنین بر اساس مصوبات جلسه ۴۲۰، مورخه ۱۳۶۶/۶/۱۵، جلسه ۴۶۰ مورخه ۱۳۶۷/۶/۲۸ و جلسه ۵۱۶ مورخه ۱۳۶۹/۷/۲۶ جایگاه درس آمادگی دفاعی در نظام آموزشی کشور استحکام یافت. همچنین به استناد مصوبه مورخه ۱۳۷۰/۷/۲۱ مجلس شورای اسلامی که بر اساس ماده ۶۴ قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی می‌باشد، در اجرای بخشی از ماده قانونی پیش‌گفته، آموزش و پرورش موظف به اجرای درس آمادگی دفاعی برای دوره راهنمایی با حداقل ۲ ساعت و دوره متوسطه نیز

۳ ساعت رسمی در برنامه آموزش هفتگی می‌شود. (مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۲)

بر اساس تفاهم‌نامه مشترک ستاد کل نیروهای مسلح و وزارت آموزش و پرورش (۱۳۱۱۴/۸/۱۶۲۳ - ۹۶/۱۲/۶)، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس به نمایندگی از ستاد کل نیروهای مسلح و وزارت آموزش و پرورش، در راستای تحول بنیادین آموزش و پرورش و مصوبه جلسه ۴۳۴ مورخه ۱۳۸۸/۴/۳۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی، موضوع ماده واحد پیش‌بینی و اختصاص درس آشنایی با ارزش‌های دفاع مقدس برای تدریس در دانشگاه‌ها و مدارس و نیز ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب ۱۳۷۰/۷/۳۱ مجلس شورای اسلامی و آئین‌نامه اجرایی آن، توافق نمودند تا در محورهای ترویج علوم معارف و ارزش‌های دفاع مقدس تسهیل و تهیه مواد، منابع و محتوای آموزشی پیرامون دستاوردهای دفاع مقدس، تولید بسته‌های آموزشی و کمک‌آموزشی و آموزش نیروی انسانی و متخصص در آموزش و پرورش همکاری و مشارکت نمایند.

در جمع‌بندی بررسی جایگاه و بسترهای قانونی درس آمادگی دفاعی باید گفت؛ با وجود تلاش‌های زیادی که توسط سازمان‌های متولی درس آمادگی دفاعی در سال‌های اخیر انجام شده است، استفاده بایسته و مطلوبی از ظرفیت‌های قانونی برای ارتقای جایگاه این درس به عمل نیامده و عملاً این درس در حاشیه نظام آموزش عمومی قرار گرفته است.

اقدامات کارشناسان پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و نیز توجه ویژه به موضوع درس آمادگی دفاعی از سوی ریاست ستاد کل نیروهای مسلح، در تصویب و ابلاغ نظام آموزش بسیج که محوریت آن را آموزش دروس آمادگی دفاعی تشکیل می‌دهد، فضا و شرایط مطلوبی را برای احراز جایگاه واقعی این دروس ایجاد خواهد کرد. لازم به ذکر است: متناسب با انتظار قانون‌گذار و نیز شایستگی‌های مورد انتظار از آموزش درس آمادگی دفاعی، دو حد انتظار در این آموزش‌ها مورد نظر است: نخست، حد انتظار اولیه در مقطع متوسطه اول (پایه نهم) که در این مقطع تراز مهارتی و دانشی فارغ‌التحصیلان باید به سطح مقدماتی یا همان رزم عمومی مقدماتی برسد؛ و در سطح دوم، دوره دوم متوسطه یعنی پایه نهم متوسطه نظری یا پایه دوازدهم هنرستان و کار و دانش که می‌بایست آموزش‌ها به سطح تکمیلی برسند. به عبارت دیگر برابر ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه، مجموعاً آموزش آمادگی دفاعی مدارس، هم‌تراز رزم مقدماتی یا دوره آموزش سربازی است. البته بررسی مقدمات و امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری آموزشی، بیانگر فاصله زیاد شرایط موجود

آموزش‌های آمادگی دفاعی با شرایط مطلوب مورد نظر قانون‌گذار است. هرچند قانون این ظرفیت را ایجاد کرده که اگر آموزش آمادگی دفاعی به‌خوبی اجرا شود، در صورت تمهید سایر سازوکارها، دانش‌آموزان فارغ‌التحصیل دبیرستان می‌توانند طی آموزش آمادگی دفاعی، آموزش عمومی سربازی را فراگیرند. این موضوع می‌تواند فرصتی بزرگ و راهبردی برای صرفه‌جویی در توان و سرمایه انسانی ملی تلقی گردد و برای نیروهای مسلح نیز یک صرفه‌جویی عمده در هزینه‌های آموزش سربازی رقم می‌خورد.

معرفی عناصر اصلی برنامه درسی آمادگی دفاعی^۱

برنامه‌های درسی، هسته اصلی فرایندهای مختلف نظام‌های آموزشی هستند که فلسفه وجودی نهاد آموزشی را نیز شکل می‌دهند. با توجه به خواستگاه‌های دینی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و نیز تهدیدات نظامی و غیرنظامی و انواع مخاطرات طبیعی و انسانی موجود در کشور و به دلیل تحولات سریع و فراگیر در حوزه‌های فرهنگ و جامعه و علم و فناوری و بر اساس نیازسنجی‌های جدید، برنامه‌ریزی درسی ناگزیر از بازنگری در محتوای خود است.

از منظر مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی، مجموعه فرصت‌های تربیتی نظام‌مند و طرح‌ریزی شده (از سطح ملی، منطقه‌ای و محلی تا مدرسه و کلاس درس با طیف مخاطبان بسیار گسترده و فراگیر تا بسیار محدود) و نتایج مترتب بر آن‌ها تلقی می‌گردد که متریان برای کسب شایستگی‌های لازم جهت درک و اصلاح موقعیت بر اساس نظام معیار (اسلامی) در معرض آن‌ها قرار می‌گیرند تا با تکوین و تعالی پیوسته هویت خویش، مرتبه قابل قبولی از آمادگی برای تحقق حیات طیبه در همه ابعاد را به دست آورند. برنامه درسی نیز محصول برنامه‌ریزی درسی است. (مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت، ۱۳۹۰: ۲۷۳).

بر اساس تعریف سند برنامه درسی ملی، از برنامه درسی، فرایند برنامه‌ریزی درسی آمادگی دفاعی شامل چهار مرحله اساسی: طراحی، تدوین، اجرا و ارزشیابی است؛ که می‌بایست در یک بافت منسجم و یکپارچه، همسو و هماهنگ با غایت و اهداف نظام تربیت رسمی و عمومی سازمان‌دهی شود (مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۳۷۳-۳۷۲). هر یک از مؤلفه‌های اصلی فرایند برنامه‌ریزی درسی به‌صورت مختصر معرفی می‌شوند:

^۱ لازم به ذکر است برخی مطالب این بخش برگرفته و اقتباس از نتایج «اولین همایش ملی علوم و معارف دفاع مقدس در آموزش و پرورش» است.

۱- طراحی برنامه درسی: در درجه نخست ناظر بر تعیین ویژگی‌های عام نقشه یادگیری است که طی خاستگاه ارزشی برنامه درسی و سایر مؤلفه‌های برنامه درسی با عنایت به تحلیل وضع موجود و مطلوب (نیازسنجی)، منطق برنامه، مقصد آموزشی، اهداف آموزشی، رویکرد برنامه درسی، انتظارات یادگیری، مخاطبان، محتوا، شیوه سازمان‌دهی محتوا، رویکرد یادگیری و راهبردهای تدریس، شیوه ارزشیابی، ویژگی‌های بسته آموزشی، نحوه پشتیبانی از برنامه درسی و صلاحیت معلم برای اجرای برنامه درسی مشخص می‌شود.

در طرح‌ریزی برنامه درسی یک حوزه یادگیری، توجه به اسناد بالادستی آموزش و پرورش، مصوبات قانونی، مراجعه به پژوهش‌ها، نیازسنجی، انتخاب مدل برنامه‌ریزی درسی، توجه به رویکرد کلان برنامه درسی (الگوی فطرت‌گرایی توحیدی) انتخاب یک و یا چند نظریه برنامه درسی (قابلیت محوری، علایق دانش‌آموز، نیازهای اجتماعی، رشد گرا، فرایند شناختی، رشته‌های علمی، انسان‌گرایانه و...)، تعیین عناصر برنامه درسی با مشارکت برنامه‌ریزان درسی، نماینده معلمان و سایر ذی‌نفعان و گروه‌های تصمیم‌گیر [که در اینجا نیروهای مسلح و اسناد بالادستی آن می‌باشند] یک ضرورت اساسی است. در غیر این صورت برنامه درسی از اعتبار منطقی و قانونی برخوردار نیست. (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

۲- تدوین برنامه درسی: ناظر بر انتخاب و سازمان‌دهی محتوا بر اساس یک سری از اصول و معیارها به صورت مکتوب (ساده، عمومی و نیمه تخصصی، تخصصی و بسیار پیشرفته)، تصویر، عکس، طرح‌های گرافیکی و غیر مکتوب (ویدئو، سی دی، کتاب‌های الکترونیکی، وبسایت) بر مبنای راهنمای برنامه درسی حوزه یادگیری در قالب بسته آموزشی برای دانش‌آموز، (کتاب درسی، کتاب کار، نرم‌افزارهای آموزشی، نرم‌افزار ارزشیابی، فهرست کتاب‌های کمک‌آموزشی و یا نرم‌افزارهای آموزشی مکمل) بسته آموزشی برای معلم (کتاب راهنمای معلم، نرم‌افزار آموزشی برای معلم، ارزشیابی برای معلم، کتاب مرجع برای معلم) و در مواردی خانواده‌های دانش‌آموزان است.

با توجه به سطوح مختلفی که برای آموزش آمادگی دفاعی و پدافندی در نظر گرفته شده پنج سطح می‌توان برای آن در نظر گرفت: سطح پیش آمادگی (دوره ابتدایی)، سطح آمادگی دفاعی (دوره اول متوسطه)، سطح نیمه تخصصی (دوره دوم متوسطه)، سطح تخصصی (دانشگاه‌های نظامی و مراکز پدافندی و سطح بسیار پیشرفته در سطوح عالی نظامی و پدافندی).

۳- اجرای برنامه درسی: ناظر بر رخدادهایی است که چگونگی عملیاتی ساختن برنامه درسی را در مدارس مشخص می‌کند و شامل ابعادی چون: آماده‌سازی معلمان برای تدریس، بیان انتظارات یادگیری از دانش‌آموزان نحوه تدریس برنامه و استفاده از وسایل کمک‌آموزشی و یا نرم‌افزارهای آموزشی تغییر در دانش و نحوه پشتیبانی ذینفعان از برنامه است.

۴- ارزشیابی از برنامه درسی: ناظر بر فرایند دریافت داده‌های معتبر از دانش‌آموزان و نحوه اجرای برنامه برای بازسازی و بهسازی مداوم برنامه درسی است. ارزشیابی از فراگیران بر اساس ماهیت محتوا (نظری - عملی و یا عملی)، شیوه‌ها و ابزارهای معین و در فاصله‌های زمانی مختلف و اصول مصوب صورت می‌گیرد. ارزشیابی از برنامه درسی به کمک مدل‌های مختلف (تحقق اهداف، سیستمی، هدف آزاد، ارزیابی عملی مهارتی و غیره صورت می‌گیرد).

لازم به ذکر است که درس آمادگی دفاعی به‌عنوان یکی از دروس ضروری برای آماده نمودن نسل آتی انقلاب برای دفاع از وطن و بقای ملی فاقد برنامه درسی روزآمد است که مقدمات و پیش‌نویس آن در کارگروه تخصصی پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس تهیه و در جلساتی موردبررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت؛ لیکن به دلایلی که در ادامه بدان خواهیم پرداخت، سند برنامه درسی نهایی نشد.

روش‌شناسی

این پژوهش از نوع کاربردی است و داده‌ها و اطلاعات آن با دو روش: کتابخانه‌ای، از طریق مطالعه اسناد بالادستی، کتب و محتوای برنامه درسی و متون علمی با استفاده از ابزار فیش‌برداری؛ و روش میدانی، از طریق جلسات متعدد خبرگی و عالی (با حضور کارشناسان و پیشکسوتان حوزه دفاع مقدس و آموزش و پرورش و سازمان بسیج)، نشست‌های هم‌اندیشی و مشاهده جمع‌آوری شده است.

برای تحلیل اطلاعات در هر بخش از پژوهش، از روش‌های تجزیه و تحلیل متناسب بهره‌گیری شده است. در بخش ارزشیابی و آسیب‌شناسی محتوای برنامه درسی و جایگاه قانونی درس آمادگی دفاعی، از روش تحلیل متن و نیز با استفاده از جلسات خبرگی، متشکل از مسئولان دبیرخانه کشوری درس آمادگی دفاعی، سرگروه‌های آموزشی درس آمادگی دفاعی، مسئولان سازمان بسیج دانش‌آموزی و سایر کارشناسان استفاده شده است. موضوع کیفیت و کمیت آموزش آمادگی دفاعی

و وضعیت معلمان درس، از طریق تجزیه و تحلیل مشاهدات، آمارها و بررسی‌های میدانی صورت پذیرفته است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

ارزیابی محتوای برنامه درسی

هم‌اکنون درس آمادگی دفاعی در قالب دو واحد آموزش نظری و عملی در پایه نهم متوسطه و سه واحد درس نظری و عملی در پایه دهم مقطع متوسطه نظری و پایه دوازدهم هنرستان و کار و دانش تدریس می‌گردد. ارزشیابی پایان‌ترم نیز بر اساس دو بخش: ۱۲ نمره آزمون کتبی و ۸ نمره آزمون عملی انجام می‌شود.

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، «برنامه درسی» اساس نظام آموزش و پرورش در حوزه‌های یادگیری و مباحث آموزشی می‌باشد. این برنامه تعیین‌کننده عناصر و مؤلفه‌های اصلی نظام تعلیم و تربیت آمادگی دفاعی از قبیل منطبق برنامه آموزشی، مقصد آموزشی، اهداف آموزشی، رویکرد برنامه درسی، انتظارات یادگیری، مخاطبان، محتوا، شیوه سازمان‌دهی محتوا، رویکرد یادگیری و راهبردهای تدریس، شیوه ارزشیابی، ویژگی‌های بسته آموزشی، نحوه پشتیبانی از برنامه درسی و صلاحیت معلم برای اجرای برنامه درسی است. باین‌حال درس آمادگی دفاعی فاقد «برنامه درسی» روزآمد و مناسب است و می‌توان این را مهم‌ترین نقیصه تربیت و تعلیم آمادگی دفاعی دانست.

کتاب راهنمای تدریس درس آمادگی دفاعی در سال ۹۴ بازنگری شده است. درحالی‌که تغییرات مهمی در سال ۹۷-۹۸ به همت معاونت آموزش سازمان بسیج و پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و معاونت مهارت‌آموزی ستاد کل نیروهای مسلح در کتب اعمال‌شده و در سال ۹۸ چاپ‌شده است.

آسیب دیگری که درس آمادگی دفاعی در آموزش و پرورش با آن مواجه است موضوع کیفیت اجرای درس است. این آسیب تحت تأثیر مشکلات گوناگونی است که صرفاً به درس آمادگی دفاعی برنمی‌گردد، بلکه این نواقص ممکن است در تمامی مباحث درسی و نظام آموزشی مطرح باشد.

طبق تحلیل نظرات سرگروه‌های آموزش آمادگی دفاعی در تهران (جلسه مورخه ۹۷/۸/۱۵) و جلسات کمیته بازنگری درس آمادگی دفاعی، محتوای کتاب درسی، از مشکلاتی به شرح ذیل رنج می‌برد:

- به دلیل فقدان نیازسنجی دقیق، سرفصل درس با نیازهای روز تناسب ندارد؛
- فقدان رعایت سلسله‌مراتب و توالی تخصصی محتوای درس؛
- نوسان بین نیازهای دفاع نظامی که تکلیف قانونی این برنامه درسی است با نیازهای غیر دفاعی از قبیل مدیریت بحران، حوادث و بلایای طبیعی و امداد و نجات و ...؛
- ضرورت ارتقای مطالب متناسب با اقتضائات و نیازهای جدید کشور و اهمیت مفهومی فراگیر از آمادگی دفاعی مبتنی بر گفتمان رهبری معظم انقلاب در محتوای درسی؛
- تناسب اندک بین مباحث درسی موجود با توانایی و سطح ادراکی دانش‌آموزان در پایه‌های تحصیلی؛

ارزیابی کیفیت و کمیت آموزش آمادگی دفاعی

در این بخش وضعیت آموزش آمادگی دفاعی در وزارت آموزش و پرورش، بر اساس عواملی که مربوط به زمان تدریس و کیفیت آموزش محتوای درسی هستند ارائه می‌گردد. بر این اساس، مباحث مدیریت آموزشی درس آمادگی دفاعی از قبیل ساعت تدریس، شرایط تخصصی احراز تدریس، توانمندی تخصصی و دوره‌های توانمندسازی ضمن خدمت، کیفیت اجرا و ارزیابی برنامه درسی در مدارس مورد بررسی قرار می‌گیرد.

زمان آموزش و ساعات تدریس: میانگین ساعات درس آمادگی دفاعی در مقاطع تحصیلی آموزش و پرورش ۵ ساعت در هفته است؛ دوره اول پایه نهم ۲ ساعت و دوره دوم پایه دهم متوسطه و پایه دوازدهم هنرستان و کار و دانش ۳ ساعت.

ساعات تدریس معلمان درس آمادگی دفاعی در سطح کشور: جزئیات آمار معلمان درس آمادگی دفاعی در سال ۱۳۹۷ به تفکیک ساعت تدریس و جنسیت به شرح جداول شماره ۱ و ۲ است. بر اساس بخشنامه‌های وزارت آموزش و پرورش، به‌کارگیری معلمان در تدریس هر درس، کمتر از ۱۲ ساعت در هفته ممنوع است. درحالی‌که از مجموع حدود کمتر از ۱ درصد معلمان فعلی با قانون مذکور تطابق دارند.

همچنین به‌کارگیری معلمان فاقد مجوز تدریس درس آمادگی دفاعی از سازمان بسیج به نمایندگی از سپاه پاسداران انقلاب اسلامی غیرمجاز است.

جدول ۱: آمار معلمان درس آمادگی دفاعی بر اساس ساعات تدریس

ردیف/گروه	ساعت تدریس در هفته	تعداد معلمان	درصد از کل
۱	از ۱-۴ ساعت	۲۹۱۸۰	۷۸.۶۸
۲	از ۵-۸ ساعت	۶۱۳۶	۱۶.۵۵
۳	از ۹-۱۲ ساعت	۱۴۰۷	۳.۷۹
۴	بالای ۱۳ ساعت	۳۶۲	۰.۹۸
	معلمان با ساعات موظفی	۲۸۸۸۵	۳۷۰۸۵
	معلمان با ساعات غیرموظفی	۸۲۰۰	

جدول ۲: آمار معلمان درس آمادگی دفاعی بر اساس جنسیت

مقطع	خانم	آقا	جمع
متوسطه اول	۱۰۲۳۶	۱۱۵۹۱	۲۱۸۲۷
متوسطه دوم	۷۹۹۳	۷۲۹۵	۱۵۲۲۸
جمع کل	۱۸۲۲۹	۱۸۸۸۶	۳۷۰۸۵

برابر اعلام معاونت آموزش سازمان بسیج در جلسات کمیته تفاهم‌نامه، بیش از ۶۰۰۰ نفر از معلمان به‌کارگیری شده (۳۰ درصد) در سال ۱۳۹۷ فاقد هرگونه مجوز تدریس درس آمادگی دفاعی از سازمان بسیج هستند.

طبق نتایج جلسات کمیته بازنگری درس آمادگی دفاعی، مرکب از کارشناسان و مسئولان پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس و وزارت آموزش و پرورش، فاصله شرایط موجود به‌کارگیری معلمان برای درس آمادگی دفاعی با حداقل‌های قانونی را می‌توان ناشی از عوامل زیر دانست:

- غفلت و نقصان در نظارت دقیق و مؤثر بر اجرای برنامه درسی توسط مراجع ذی‌صلاح؛
- تسری وضع نامطلوب موجودی معلمان در وزارت آموزش و پرورش به درس آمادگی دفاعی؛
- مشکلات ناشی از بعد مسافت مدارس و مراکز آموزشی که سبب می‌گردد تا امکان تکمیل ظرفیت ۲۲ ساعت در هفته برای یک معلم در یک مدرسه میسر نباشد.

- ارائه درس توسط معلمان غیرتخصصی که سبب اختلال در فرایند انتقال مفاهیم آموزشی و حتی گاه‌ها بروز انحرافات فکری می‌نماید؛
- در برخی استان‌ها و برخی دبیرستان‌های غیرانتفاعی، بنا به هر دلیل ممکن، حتی این درس ارائه نمی‌گردد؛
- به دلیل بازنشستگی معلمان باتجربه، آموزش صحیح مباحث نیازمند توانمندسازی معلمان جوان در قالب دوره‌های ضمن خدمت یا ارتقای کیفی سازوکار جذب آنان است؛
- فقدان گروه آموزشی یکی از مشکلاتی است که در صورت تصویب رشته مرتفع می‌گردد و درس جایگاه علمی خود را کسب می‌کند؛

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

الف - نتیجه‌گیری :

کلیات وضعیت متون درسی، اجرای دروس و مدیریت آموزشی و تدریس درس آمادگی دفاعی تشریح گردید. در این بخش، بر اساس آسیب‌شناسی به‌عمل‌آمده و نتایج حاصل از تحقیق در هر بخش برنامه درسی و نظام آموزشی آمادگی دفاعی، اهم اقدامات و فعالیت‌های پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس که در هماهنگی و همکاری با وزارت آموزش و پرورش (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، معاونت متوسطه نظری و ...)، معاونت آموزش سازمان بسیج و برحسب مورد برخی سازمان‌های دیگر انجام پذیرفته ارائه می‌گردد. لازم به ذکر است، به سبب کاربردی بودن پژوهش، هرچند ذکر اقدامات سازمانی در پژوهش‌ها متداول نیست، اما مستندسازی و تجربه‌نگاری اقدامات ناشی از نتایج، حاوی برخی درس‌آموخته‌های عملی برای این مسئله راهبردی خواهد بود.

تدوین برنامه درسی آمادگی دفاعی

فقدان برنامه درسی روزآمد، یکی از مشکلات مهم نظام تربیت و تعلیم درس آمادگی دفاعی است. بر اساس درک اهمیت تدوین برنامه روزآمد درسی آمادگی دفاعی، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس اقدام به تشکیل کمیته تخصصی «بازنگری و تهیه محتوای درس آمادگی دفاعی»، مرکب از کارشناسان مراجع و سازمان‌های ذی‌صلاح و نیز خبرگان این حوزه تخصصی نمود.

اهم اقدامات و برنامه‌های کمیته بازنگری عبارت است از (نمای راهبردی دفاع مقدس، ۱۳۹۸):

- طرح موضوع بازنگری برنامه درسی آمادگی دفاعی در کمیته تفاهم‌نامه مشترک و اخذ مصوبات لازم درباره تدوین آن؛
- برگزاری جلسات مشترک با متوالیان سازمان بسیج و وزارت آموزش و پرورش و سازمان‌های ذی‌صلاح از قبیل سازمان پدافند غیرعامل، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، دبیرخانه سامان مدیریت بحران، هلال‌احمر و ... به منظور ایجاد مفاهمه و ادراک مشترک و هماهنگی اقدامات لازم برای تدوین پیش‌نویس برنامه درسی آمادگی دفاعی؛
- جلب همکاری و ایجاد مفاهمه با کارشناسان و برنامه‌ریزان گروه درسی به‌عنوان متولیان تألیف کتب درسی و کتاب راهنمای تدریس و ...؛
- تهیه پیش‌نویس برنامه درسی و برگزاری بیش از ۷ جلسه کمیته تخصصی به‌منظور اجرای گام‌های تدوین برنامه درسی بر اساس شکل شماره ۱؛

باوجود پیشرفت مناسب تدوین برنامه درسی آمادگی دفاعی، امکان سازمانی ادامه موضوع از پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس سلب شد؛ البته موضوع تدوین و نهایی سازی برنامه درسی در سازمان بسیج و کمیته‌ای در سازمان پژوهش وزارت آموزش و پرورش از سر گرفته شده است. امری که می‌بایست پیش‌تر انجام می‌شد تا ملاک و منبع اصلی تولید محتوای آموزشی و کمک‌آموزشی درس آمادگی دفاعی قرار گیرد. لازم به ذکر است؛ علاوه بر موارد مذکور هماهنگی لازم با دبیرخانه درس آمادگی دفاعی در خصوص نظرسنجی کشوری از معلمان و دست‌اندرکاران درس در رابطه با شرایط و نحوه بکارگیری دبیران، بودجه‌بندی و بارم‌بندی درس، دستورالعمل

جامع بخش عملی درس آمادگی و شرایط اجرای آن، شیوه و زمان تدریس هفتگی درس، شرایط دبیرخانه و وظایف آن و همچنین نحوه آزمون کشوری هماهنگ و یا داخلی این درس در تمامی استان‌ها به عمل آمده و مقرر گردیده تا یک کارگروه مشترک بین وزارت آموزش و پرورش و سازمان بسیج دانش‌آموزی تشکیل شود تا هماهنگی لازم در رابطه با این دستورالعمل جامع به عمل آید. از دیگر مشکلات برنامه درسی آمادگی دفاعی، ارائه کتاب دوم آمادگی دفاعی در مقطع دوازدهم برای هنرستان‌هاست که به دلیل فاصله زمانی از پایه نهم و گسسته شدن مطالب عملاً آسیب جدی به آموزش آمادگی دفاعی وارد می‌شود که در اقدامی هماهنگ، موافقت اصولی مقام وزارت با ارائه درس در پایه دهم هنرستان نیز به کسب شده است.

اصلاح و نو نگاشت کتب آمادگی دفاعی (نهم و دهم)

پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، به منظور تحقق هدف بنیادین و خطیر انتقال ارزش‌ها و معارف دفاع مقدس به نسل‌های آینده انقلاب (حدود ۱۴ میلیون دانش‌آموز)، کارگروه «انتقال مفاهیم علوم و معارف دفاع مقدس به کتب درسی آمادگی دفاعی» را تشکیل داد. اعضای این کمیته عبارت‌اند از اساتید و صاحب‌نظرانی از دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، مسئولان و کارشناسان گروه درسی آمادگی دفاعی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، دانشگاه فرهنگیان، سازمان بسیج مستضعفین و سایر مراجع ذی‌ربط. البته در نهایت محوریت اصلاح و نو نگاشت کتب، برابر آنچه در ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه پاسداران ذکر شده، به سازمان بسیج واگذار گردید؛ لیکن دستاوردهای خوبی در حوزه انتقال مفاهیم دفاع مقدس در دو کتاب آمادگی دفاعی پایه‌های نهم و دهم (دوازدهم مقاطع هنرستان و کار و دانش) حاصل شده و منجر به اصلاح بیش از ۲۰ درصد حجم دو کتاب گردیده که در چاپ سال ۱۳۹۸ اعمال شده و در کشور توزیع گردیده است. سایر اقدامات در خصوص نو نگاشت کتب درسی آمادگی دفاعی عبارت‌اند از: ۱- جایابی برای محتوای اعلامی از فرماندهی قرارگاه مرکزی مهارت‌آموزی کارکنان وظیفه ستاد کل نیروهای مسلح، با عنوان «مهارت‌آموزی در سربازی، فرصتی برای موفقیت‌های جدید در آینده شغلی»، درج شده در کتاب آمادگی دفاعی پایه دهم متوسطه (دوازدهم مقاطع هنرستان و کار و دانش) و ۲- تولید بسته کمک‌آموزشی درس آمادگی دفاعی با همکاری شرکت صنایع آموزشی وزارت آموزش و پرورش و با هماهنگی گروه درسی آمادگی دفاعی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش.

اقدامات در حوزه تأمین و توانمندسازی معلمان درس آمادگی دفاعی

وزارت آموزش و پرورش هم‌اکنون، برای تأمین معلم برای کلاس‌های درس آمادگی دفاعی با کمبود نیروی انسانی متخصص مواجه بوده و موجودی معلمان درس آمادگی دفاعی نیازهای کنونی و آتی را تأمین نمی‌نماید. همچنین ارائه درس توسط معلمان غیرتخصصی سبب اخلاف در فرایند انتقال مفاهیم آموزش آمادگی دفاعی و حتی گاهاً بروز تردید و انحراف فکری می‌شود. با عنایت به اهمیت نقش معلمان در فرایند آموزش و انتقال دانش و ایجاد بینش و منش متناسب با اهداف آموزشی درس آمادگی دفاعی برای دانش‌آموزان؛ در این بخش مجموعه اقداماتی را که پژوهشگاه با همکاری سازمان‌های ذی‌ربط در رابطه با «ایجاد دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی» و «دوره یک‌ساله آموزش آمادگی دفاعی» و «برنامه توانمندسازی معلمان درس آمادگی دفاعی» انجام داده است، ارائه می‌گردد.

ایجاد دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان): به‌رغم اینکه میانگین ساعات درس آمادگی دفاعی در مقاطع تحصیلی آموزش و پرورش از بسیاری دروس دیگر بیشتر است، (۵ ساعت در هفته: دوره اول پایه نهم ۲ ساعت و دوره دوم پایه دهم ۳ ساعت) لیکن این درس فاقد رشته تربیت معلم بوده، درحالی‌که دروس با میانگین ساعت کمتر، از رشته کارشناسی تخصصی برخوردارند. بر این اساس، با نگرش به آمار موجودی و ساعات تدریس تخصصی درس آمادگی دفاعی توسط معلمان، طی جلسات متعدد با معاون مرکز برنامه‌ریزی نیروی انسانی و فناوری اطلاعات وزارت آموزش و پرورش، معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش و ریاست دانشگاه فرهنگیان موضوع تصویب دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی مورد توافق قرار گرفته و مراحل تصویب آن در دست اقدام است. در راستای پیگیری تصویب رشته کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان)، مستند به مصوبات جلسه ۲۳۷ «گروه هماهنگی برنامه‌ریزی تربیت معلم» وزارت آموزش و پرورش، مقرر گردیده تا موضوع ایجاد دوره کارشناسی، با حضور مراجع ذی‌صلاح در جلسه‌ای مستقل، مورد بررسی و مذاقه قرار گیرد.

برابر نتایج نشست‌های تخصصی و کارگروه‌های کارشناسی، مرکب از مسئولان و اعضای پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، دانشگاه فرهنگیان، دفتر آموزش متوسطه نظری وزارت

آموزش و پرورش و سازمان بسیج، مهم‌ترین دلایل توجیهی ایجاد دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی احصا و مکرراً به مبادی ذی‌ربط اعلام گردیده است به‌گونه‌ای که تردیدی در ضرورت ایجاد دوره کارشناسی و حتی دوره کوتاه‌مدت یک‌ساله باقی نمی‌گذارد. به‌رغم همه این موارد و انجام مکاتبات مکرر؛ لیکن نتیجه ملموسی در این خصوص حاصل نشده است. اهم اقدامات پژوهشگاه در رابطه با ایجاد دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان) به شرح ذیل است:

- تشکیل کارگروه تخصصی تدوین سرفصل رشته کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان)؛
 - برگزاری جلسات متعدد در سطوح عالی، خبرگی و کارشناسی با وزارت آموزش و پرورش و دانشگاه فرهنگیان به‌منظور تهیه بستر و شرایط لازم برای ایجاد دوره کارشناسی، به‌منظور رفع یکی از موانع کلیدی تأمین معلمان متخصص درس آمادگی دفاعی؛
 - احصاء دلایل توجیهی دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان) و اعلام آن به مقام وزارت آموزش و پرورش و مراجع ذی‌صلاح (نامه شماره ۳۱۱۴/۱/۱۷۳۳/۳۶۴ به تاریخ ۹۷/۸/۲۶)
 - تشکیل کمیته «تدوین طرح رشته کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان)» (برنامه تفصیلی دروس) و برگزاری بیش از ۱۰ جلسه کارشناسی و جلسات عالی هماهنگی سطوح مدیریتی؛
 - تهیه و تدوین فصول اول و دوم برنامه درسی با اخذ تأییدیه دانشگاه فرهنگیان؛
- دوره یک‌ساله آموزش آمادگی دفاعی (موضوع ماده ۲۸ اساسنامه دانشگاه فرهنگیان): به دلیل نیاز فوری آموزش و پرورش، ناشی از کمبود معلمان درس آمادگی دفاعی از یک‌سو و مطول بودن کسب نتیجه از برگزاری دوره کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی در دانشگاه فرهنگیان، اجرای دوره یک‌ساله آمادگی دفاعی (موضوع ماده ۲۸ اساسنامه دانشگاه فرهنگیان) که به تصویب کمیته مشترک تفاهم‌نامه رسیده است از «گروه هماهنگی برنامه‌ریزی تربیت‌معلم» وزارت آموزش و پرورش در حال پیگیری است و هم‌زمان سرفصل عناوین دروس و آموزش‌های آن نیز با دانشگاه فرهنگیان تدوین شده است.

برنامه توانمندسازی معلمان درس آمادگی دفاعی: نظر به اینکه از مجموع معلمان درس آمادگی دفاعی، حدود ۴۰ درصد آنان فاقد مجوز تدریس از سازمان بسیج بوده و آموزش‌ها و توانمندی‌های لازم را کسب نکرده‌اند؛ مقرر گردید «طرح توانمندسازی افراد فاقد آموزش و مجوز تدریس» توسط سازمان بسیج (معاونت آموزش و بسیج دانش‌آموزی) با هماهنگی معاون آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش تدوین و اجرا گردد. لازم به ذکر است که بسیاری از معلمان که هم‌اکنون این درس را آموزش می‌دهند به دلایل مختلف، از قبیل میزان ساعات اندک در این درس یا ضرورت توانایی در مباحث نظامی، قابلیت توانمندسازی و احراز شرایط را ندارند که بر مشکلات تأمین و توانمندسازی معلمان موردنیاز می‌افزاید. نکته مهم در موضوع توانمندسازی معلمان، طرح‌ریزی و برنامه‌ریزی صحیح و کارآمد برای بازآموزی و تجدید آموزش‌های ضروری برای تمام معلمان درس آمادگی دفاعی است؛ چه دارای مجوز باشند یا برای احراز شرایط تحت آموزش قرارگرفته باشند؛ چراکه روزآمدسازی برنامه درسی ایجاب می‌نماید تا در تمام وجوه برنامه درسی و آموزشی تجدیدنظر به عمل آید که مستلزم توانمندی‌های جدید برای مدرسان خواهد بود.

ب- پیشنهادها:

پیشنهادات ساختاری در بخش‌های فراستگاهی

- با توجه به نقش عالی ستاد کل نیروهای مسلح (موضوع تبصره ۱ ماده ۶۴ قانون استخدامی سپاه) و نقش محوری سازمان بسیج (به نمایندگی از سپاه پاسداران انقلاب اسلامی)؛ ضمن تشکیل کمیته‌ای راهبردی مرکب از تمام سازمان‌های ذی‌صلاح، تمهیدات لازم درباره به‌روزرسانی قوانین و مقررات مربوطه اقدام گردد.
- تمرکز و پشتیبانی راهبردی از وزارت آموزش و پرورش برای بخش مهارتی و عملی آموزش آمادگی دفاعی با همکاری ستاد کل نیروهای مسلح و سپاه پاسداران و ارتش و سایر سازمان‌های کشوری و لشکری ذی‌صلاح در امر آمادگی دفاعی ضروری به نظر می‌رسد.
- تفکیک وظایف، ایجاد وحدت رویه و هم‌افزایی بین سازمان‌های متولی درس آمادگی دفاعی از طریق هماهنگی‌های راهبردی از سطوح عالی

پیشنهادات حوزه برنامه درسی و محتوای آموزشی آمادگی دفاعی

- ایجاد حوزه مستقل یادگیری «انقلاب اسلامی و دفاع مقدس» در حوزه‌های یازده‌گانه یادگیری در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش و تشکیل گروه آموزشی آمادگی دفاعی سبب ایجاد هویت و شخصیت مستقل آموزشی و تربیتی برای این درس می‌گردد؛
- اولویت تدوین برنامه درسی آمادگی دفاعی، با مشارکت تمام مراجع ذیصلاح به‌عنوان طرح کلان و راهنمای تدوین متون آموزشی و کمک‌آموزشی و اجرای درس آمادگی دفاعی؛
- بازبینی و نو نگاشت کتاب درسی و راهنمای تدریس و محتوای کمک‌آموزشی؛ فراتر از برنامه‌های وزارت آموزش و پرورش و قالب محدود تجدیدنظر کنونی در کتب درسی به‌صورت سالیانه؛
- تمهید و اعطای مشوق‌های مناسب رتبه‌ای، جایگاهی و ... برای تشویق معلمان و دست‌اندرکاران به مشارکت در امر مهم درس آمادگی دفاعی؛

پیشنهادها در حوزه تأمین و توانمندسازی معلمان و تدریس آمادگی دفاعی

- طرح موضوع و تصویب عنوان رشته کارشناسی پیوسته آموزش آمادگی دفاعی (ویژه دانشگاه فرهنگیان) در جلسه «گروه هماهنگی برنامه‌ریزی تربیت‌معلم» وزارت آموزش و پرورش از طریق دبیرخانه گروه مزبور جهت ابلاغ به دانشگاه فرهنگیان؛
- طرح موضوع و تصویب عنوان دوره یک‌ساله آموزش آمادگی دفاعی (موضوع ماده ۲۸ اساسنامه دانشگاه فرهنگیان) در «گروه هماهنگی برنامه‌ریزی تربیت‌معلم» وزارت آموزش و پرورش؛
- لزوم اتخاذ تدابیر ضروری از قبیل برگزاری دوره‌های ضمن خدمت، آموزش‌های مجازی و یا اخذ مجوز برگزاری دوره‌های یک‌ساله یا مجوز جذب نیروی انسانی؛
- بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود از قبیل دوره‌های طولی و عرضی ضمن خدمت برای توانمندسازی دبیران یا تأمین نیروی انسانی متخصص با همکاری ستاد کل نیروهای مسلح.
- توانمندسازی دبیران چند مهارتی واجد شرایط توسط سازمان بسیج و وزارت آموزش و پرورش برای رفع بخشی از نیازها به‌صورت کوتاه‌مدت.

فهرست منابع

- "قرآن کریم"

- "نهج البلاغه" (۱۳۸۱)، تصحیح صبحی صالح، ترجمه محمد بهشتی، تهران: تابان

الف - منابع فارسی:

- احمدی، علی اصغر (۱۳۷۹)، "ضرورت آموزش عمومی"، مجله پیوند، شماره ۲۵۶
- ترابی، یوسف (۱۳۹۲)، "الگوهای سربازی آینده در جمهوری اسلامی ایران"، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی
- جلیلی کامجو، سید پرویز؛ سید حمید، جلیلی کامجو (۱۳۹۱)، "ارزیابی ابعاد اقتصادی اجتماعی خدمت وظیفه"، دنیای اقتصاد
- رحمانی، غلامرضا؛ سلیمانی، داوود (۱۳۸۴)، "بررسی میزان موفقیت درس آمادگی مدارس پسرانه شهر تهران"، مجله سیاست دفاعی، ۱۳(۵۱)، صص ۱۴۶-۱۲۱
- روزنامه رسمی (۱۳۷۰)، "قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی"، شماره ۱۳۶۰۲، ص ۴۳۷
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۹)، "آمادگی دفاعی، پایه دهم، دوره دوم آموزش متوسطه"، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۹)، "آمادگی دفاعی، پایه نهم، دوره اول آموزش متوسطه"، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- سجادی، علیرضا؛ اکبری، رضا؛ سرآبادانی، حسین؛ ترابزاده جهرمی، محمدصادق (۱۳۹۷)، "تحلیل اخلاقی خدمت وظیفه سربازی از منظر نظریه‌های وظیفه‌گرا و پیامدگرا"، مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۲۷)، صص ۳۱۸-۲۹۷
- سلیمان‌نام، علی (۱۳۸۰)، "بررسی دلایل افت تحصیلی درس آمادگی دفاعی در دوره راهنمایی، بسیج دانش‌آموزی شهرستان بناب"
- غیائی کرمانی، سید محمدرضا (۱۳۹۳)، "کشف‌الآیات"، دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).
- متقی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۰۱ هـ ق)، "کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال"، المحقق: بکری حیانی - صفوة السقا، مؤسسة الرسالة، الطبعة الخامسة
- معافی، محمود؛ قهرمانی، شهاب؛ مقدادی، محمدرضا (۱۳۹۶)، "روش‌های تولید و سازمان‌دهی محتوای آموزه‌های دفاع مقدس در برنامه‌های درسی"، اولین همایش ملی علوم و معارف دفاع مقدس در آموزش و پرورش، صص ۴۰-۱۱

ب - سایت‌ها:

- درگاه ملی آمار، به آدرس: <https://www.amar.org.ir>
- پایگاه ملی کتاب‌های درسی، به آدرس: <http://chap.sch.ir/books/۸۰۲۸>
- پایگاه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، به آدرس: <http://oerp.ir>
- شورای عالی انقلاب فرهنگی، به آدرس: <https://sccr.ir>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۰)،
- قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی مرکز پژوهش‌ها به آدرس: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۱۹۶۱>